

попередження надзвичайних екологічних ситуацій при проведенні реабілітаційних заходів.

Складовою проекту закону має також стати міжнародне співробітництво у сфері екологічної реабілітації техногенно змінених територій з урахуванням того, що відповідні проблеми є спільними для багатьох країн і що деякі з них вже мають досвід їх виконання.

Таким чином, екологічна реабілітація територій – необхідний елемент забезпечення техногенно-екологічної безпеки держави. Закон України “Про екологічну реабілітацію техногенно змінених територій” буде першим законодавчим документом з екологічної реабілітації, який визначатиме порядок її здійснення, відповідальні державні структури, економічні механізми концентрування коштів та інші питання.

Разом з тим, ведеться розробка закону “Про екологічне страхування” та “Про екологічний аудит”. У зв’язку з порушеннями питаннями вже прийняті Закони України “Про зону надзвичайної екологічної ситуації” (від 13 липня 2000 р.), “Про об’єкти підвищеної небезпеки” (від 18 січня 2001 року), а також Указ Президента “Про заходи щодо підвищення рівня захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру” (від 9 лютого 2001 р.).

Розробка законів “Про екологічну реабілітацію техногенно змінених територій”, “Про екологічне страхування”, “Про екологічний аудит” та програм з екологічної реабілітації найважливіших гірничовидобувних регіонів забезпечить удосконалення нормативно-правової бази і еколого-економічних механізмів природокористування, реформування системи державного регулювання і контролю та буде вагомим внеском у вирішення екологічних проблем техногенно змінених територій.

Література

1. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С. та ін. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. – К.: РВПС України. – 1999. – 716 с.
2. Коржнєв М.М., Міщенко В.С., Шестопалов В.М., Яковлев Є.О. Концептуальні основи поліпшення стану довкілля гірничовидобувних регіонів України. – К.: РВПС України. – 2000. – 75 с.
3. Про концепцію поліпшення екологічного становища гірничовидобувних регіонів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.99 р. № 1606.

В.В.ТЬОРЛО

ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Закарпатська область характеризується значними територіальними особливостями використання земельного фонду, що обумовлене специфікою географії та кліматичних умов, а також соціальним і економічним розвитком регіону. Від раціональності територіальної

організації землекористування гірських територій значною мірою залежить життєвий рівень населення, ефективність господарювання та екологічний стан в області загалом.

Великий вплив на структуру землекористування та його територіальну організацію має система розселення. В наш час міські жителі області проживають в 10 містах та 20 селищах міського типу, а сільське населення – у 579 селищах.

На території Закарпатської області, площа якої становить 1275,2 тис. га, наявні всі основні види землекористування: лісогосподарське, аграрне, промислове, селитебне, комунікаційне, комунальне, військове, рекреаційне, природоохоронне. Всі вони кардинально впливають на екологічну ситуацію в регіоні.

Найбільшу частку земельного фонді Закарпаття становлять ліси, площа яких 717,9 тис. га, або 56,3% усієї території області. Площа лісовкритих земель регіону за останні п'ять років зросла на 1140 га, що з урахуванням гірського рельєфу території є позитивною тенденцією. Площа сільськогосподарських угідь складає 465,1 тис. га (36,5% території). Під забудовою знаходиться 3,3% території області, під поверхневими водами – 1,4%, відкриті землі без рослинного покриву становлять 1,1%.

Лісистість території на рівні адміністративних районів має екстремальні значення: 14,1% (Берегівський) – 78 % (Рахівський район). Показник лісистості вищий 70% у трьох районах: Великоберезнянському (71,2%), Свалявському (74%) та Рахівському (78%). Абсолютні показники площі лісів у розрізі адміністративних районів змінюються від 9,3 (Берегівський) до 147,6 тис. га. (Рахівський район). Зонування території за величиною площі лісів показує, що найбільш чисельними є групи з показниками від 24 до 50 та від 51 до 80 тис. га. Кожна з них включає по чотири адміністративні райони. Групи з показниками 9-12,5 та 120-150 тис.га об'єднують по два адміністративні райони.

Загальна площа сільськогосподарських угідь області становить 481,3 тисячі гектарів. Найбільші їх масиви зосереджені на території чотирьох низинних районів та у Тячівському. Площі сільськогосподарських угідь кожного з цих районів знаходиться у межах 45,9 (Берегівський) – 57,5 тис. га. (Мукачівський). Найменшу площу угідь мають чотири гірських райони, розташовані в північно-західній частині області: Воловецький (14,9 тис. га), Свалявський (15,2), Перечинський (16,5) та Великоберезнянський (18,6 тис. га). У решти чотирьох районів цей показник має значення від 33,5 до 38,7 тис. га.

Показник сільськогосподарського використання території змінюється у межах 19,2 (Рахівський район) - 70,2% (Берегівський район). Вище 50% сільськогосподарська освоєність земельного фонду була в Мукачівському (57,6%), Ужгородському (60,3%) та Виноградівському (66,1%) районах; від 30 до 40% – у Іршавському (36,7%) та Хустському (39,9%). У решти семи районів його значення змінюється в межах 20-30%.

Площа орних земель Закарпаття загалом в області складає 200,1 тис. гектарів. Найменше їх знаходиться на території Рахівського району - 2,2 тис. га. Інші шість гірських районів мають від 3,4 до 10,2 тис. га ріллі. Найвищий цей показник у Мукачівському (36,9 тис. га), Берегівському (33,6), Виноградівському (31,2) та Ужгородському (30,2 тис. га) районах, територія яких розташована переважно на Закарпатській низовині. Тут знаходиться майже 2/3 (65,9%) площі ріллі області; в Хустському і Іршавському районах, в яких зосереджено відповідно 12,1 і 15,2 тис. га орних земель – 13,6%; на території решти семи районів – близько 1/5 частини (20,5%) ріллі області.

Показник розораності території має найбільшу територіальну диференціацію серед різних видів функціонального використання земельного фонду. Частка орних земель у загальній площі адміністративних районів змінюється від 1,2 (Рахівський) до 51,4% (Берегівський район). За крутизною угідь орні землі розподіляються в області так: ухил території до 1° мають 71,2% орних угідь, від 1 до 3° – 9,5%, від 3 до 7° – 11% і понад 7° – 3,3% площі ріллі.

В абсолютному виразі розподіл орних земель за ухилом території в Закарпатській області такий: до 1° – 141,4 тис. га, від 1 до 3° – 18,9, від 3 до 7° – 21,8, понад 7° – на площі 16,5 тис. гектарів.

Найбільш ерозійно небезпечними є орні землі з ухилом території понад 7°. Використання таких земельних угідь під рілля повинно бути виваженим, ретельно обґрунтованим і обов'язково супроводжуватися застосування комплексної системи протиерозійних заходів, що враховує особливості існуючих у кожному конкретному випадку умов. Тому доцільно більш детально розглянути розташування орних земель, що мають значну крутизну ухилу території.

У територіальному відношенні орні землі з крутизною схилів понад 7° знаходяться у Міжгірському (5,1 тис. га), Воловецькому (4,1) і Великоберезнянському (2,8) районах. Частка такої ріллі в загальній площі орних земель цих адміністративних утворень відповідно складає 82,3; 87,2 і 61,5%. Понад 30% орних земель з таким ухилом території мають Свалявський (33,3%) та Перечинський (32,4%) райони, а в Рахівському – 23,5% ріллі.

Слід зазначити, що 1/3 орних земель цієї групи має ухил території 7-10°. 38,1% – 10-15°, а в 28,6% ріллі крутизна перевищує 15°. При цьому переважна частина останніх знаходиться у Воловецькому (2,3 тис. га) та Міжгірському (2 тис. га) районах.

Площа пасовищ на території Закарпатської області складає 143,9 тис. га, з яких 37,7 тис. га, або 26,2 % загальної площі займають гірські пасовища. Питома вага пасовищ в структурі земельного фонду змінюється від 7,7 (Свалявський) до 17,5% (Ужгородський район). Менше 10% частка

цього виду угідь була в трьох районах Закарпаття, від 10 до 15% – в дев'яти і тільки в одному районі перевищувала цей рівень.

Найбільші площі пасовищ, віднесених до категорії гірських, знаходяться на території Рахівського (15,6 тис. га), Міжгірського (9,2) і Тячівського (6,9 тис. га) районів, що загалом складає 84% площі цього виду угідь.

За ухилом території пасовища на території Закарпатської області в цілому розподіляються так: 30,9% має крутизну схилів до 1°; майже половина (49,4%) розташована на схилах з крутизною понад 7°, з яких 21,8% має кут ухилу території, що перевищує 15°; близько 1/5 площі пасовищ (19,7%) мають ухил 1-7°.

Сіножаті в області займають 92,4 тис. га. Частка їх в структурі земельного фонду має екстремальні значення: 1,8 (Виноградівський) – 11,3% (Хустський район). Слід зазначити, що 61% загальної площі сіножатей розташовані на ділянках із крутизною схилів понад 7°. При цьому 33% їх площі мають ухил території від 10 до 15°, а на 14% крутизна перевищує 15°.

Багаторічні насадження Закарпаття займають площу 28,7 тис. га, що в структурі земельного фонду пересічно по області становить 2,3, а в структурі сільськогосподарських угідь – 6,2%. Із загальної площі цього виду угідь 75,5% припадає на сади, а 22,3% – на виноградники.

Розміщення садів по адміністративних районах області у зв'язку з тим, що вони складають 3/4 площі даного виду угідь, повторює, а по суті визначає розташування багаторічних насаджень в цілому.

Виноградники є тільки на території шести адміністративних районів та у м. Ужгороді (94 га). Основні їх масиви знаходяться в районах, приурочених до Закарпатської низовини (82,6% від загальної площі в області), а також в Іршавському (1078 га) та Тячівському (37 га) районах.

За крутизною схилів найбільші площі багаторічних насаджень розташовані на угіддях, що мають ухил 3-5° і 5-7° (площа кожної з цих груп становить 5,5 тис. га, або 23,5% від загальної площі цього виду угідь) та 7-10° (відповідно 5,3 тис. га, або 22,6%). Найбільше багаторічних насаджень з крутизною схилів понад 7° знаходиться в Тячівському (2 тис. га) та Хустському (1,7 тис. га) районах.

На угіддях з крутизною схилів до 1° розміщено 9,4% загальної площі багаторічних насаджень, від 1 до 2° – 3%, 2 – 3° – 8,5%, 10 – 15° – 6,8% і з ухилом понад 15° – 2,6% всієї їх площі в області.

Слід зазначити, що багаторічні насадження, зважаючи на виключно сприятливі ґрунтово-кліматичні та орографічні умови Закарпатської області для їх розвитку, мають недостатнє розповсюдження. У п'яти адміністративних районах їх частка в структурі земельного фонду складає від 0,2 до 0,6%, у Тячівському (2,6%) та Іршавському (3,9%) – від 2,5 до 4,0% і тільки в Ужгородському, Хустському, Березівському,

Мукачівському та Виноградівському районах питома вага багаторічних насаджень знаходиться в межах від 4 до 5% їх території.

Площа забудованих земель області становить 42,6 тис. га. З них під житловою забудовою та землі промисловості складають 2,6 тис. га (6,1%), транспорту і зв'язку – відповідно 8,8 (20,6%), території, що використовуються для відпочинку – майже 11 (25,8%).

Найбільші площі земель під забудовою мають Ужгородський район (5,9 тис. га, за винятком обласного центру, яка становить 1,7 тис. га), Виноградівський (4,8), Берегівський (4,4) і Тячівський (4,1 тис. га). У Іршавському, Хустському і Мукачівському районах території земель під забудовою знаходяться в межах від 3 до 4 тис. га, а в решті шести районах цей показник не перевищує 2 тис. га. Найменші площі під забудовою у Свалявському і Перечинському районах – по 1,2 тис. га у кожному.

Частка забудованих земель у загальній площі території адміністративних районів змінюється в межах від 1,1 (Рахівський) до 7% (Виноградівський).

Під поверхневими водами в Закарпатській області знаходиться 18,2 тисяч гектарів, що складає 1,4% від загальної її території. Найбільші площі зайняті поверхневими водами у Виноградівському (2,8 тис. га), Мукачівському (2,7), Хустському (2,2) та Берегівському (2) районах, а найменші – у Воловецькому (0,3) і Свалявському (0,4 тис. га) районах. Із території, що зайнята внутрішніми водами, під природними водотоками знаходиться 10,2 тис. га (або 56,1% площі цього виду угідь), штучними водотоками – 5,6 (30,6%); штучними водосховищами – 1 (5,6%) і ставками – 0,96 тис. га (5,3%).

Найвища частка території під поверхневими водами знаходиться у Берегівському (3,1%), Мукачівському (2,7%) і Хустському (2,2%) районах, а найнижча – у Міжгірському (0,5%), Воловецькому, Рахівському і Свалявському – в усіх по 0,6% території.

Відкриті заболочені землі Закарпатської області становлять 854,7 га (0,07% території області). Найбільші їх площі знаходяться в Ужгородському (369 га), Берегівському (265 га) та Виноградівському (112 га) районах. У Великоберезнянському, Воловецькому та Хустському районах заболочених земель не зареєстровано, а в інших їх площі незначні.

Відкритих земель без рослинного покриву в області значно більше, ніж заболочених – 14,4 тис. га. Найбільші площі їх знаходяться у Тячівському (2,9 тис. га, або 1,6% площу району), Міжгірському (відповідно 2,5 тис. га, 2,2%) та Великоберезнянському (20 тис. га, 2,5%) районах.

У шести районах площа відкритих земель не перевищує 400 га (або 0,3-0,7% від загальної території) і перебуває в межах 271 (Ужгородський) – 398 га (Воловецький). В Іршавському районі – 471 га, а в решті районів – перевищує 1100 га.

Землі природоохоронного призначення Закарпаття складають 144,2 тис. га, або 11,3% її території. Найбільші їх площі знаходяться на території Рахівського (60,2 тис. га, або 31,8% площі його території), Міжгірського (відповідно 44,1 тис. га, 37,8%), Перечинського (15,8 тис. га, 25%), Великоберезнянського (11,5 тис. га, 14,2%). Частка Рахівського та Міжгірського районів складає разом 72,3%, а найменшу питому вагу мають Хустський та Мукачівський райони - відповідно 2 та 6,6%.

Найбільшими за територією об'єктами загальнодержавного та міждержавного значення є національний природний парк «Синевир», регіональний ландшафтний парк «Стужиця», що входить до міжнародного трилатерального біосферного заповідника «Східні Карпати», та Карпатський біосферний заповідник (КБЗ), який представляє регіональні інтереси України з природоохоронної тематики в Карпатському Євросереєні та бере активну участь у відповідних міжнародних зв'язках.

Землекористування гірських районів Закарпатської області, до яких відносяться Великоберезнянський, Воловецький, Міжгірський, Рахівський та Тячівський, має свою специфіку. Типовими гірськими районами можна вважати Рахівський та Великоберезнянський. В структурі їх земельного фонду під лісами знаходиться найбільша частина території – понад 70% і, навпаки, питома вага забудованих земель та територій під водою – найменша (відповідно до 2 та 1%). Частка сільськогосподарських угідь не перевищує 23, а ріллі – 6%. Переважна частина орних земель розташована на ділянках, що мають крутизну схилів понад 1°. Зокрема, у Рахівському районі 41,2% ріллі знаходиться на ділянках з крутизною від 1 до 3°, 23,5% – від 3° до 7° та більше. У Великоберезнянському районі на угіддях, що мають крутизну схилів понад 7°, розміщено 65,1% ріллі, а у Воловецькому та Міжгірському відповідно 87,2 та 32,3%.

Такі специфічні особливості структури земельного фонду гірських територій повинні враховуватись при обґрунтуванні напрямів його господарського використання. В нинішніх умовах першочергового значення набуває раціоналізація аграрного, лісо- та природогосподарського землекористування.

Державне управління земельними ресурсами в Закарпатській області уповноважений здійснювати обласний відділ земельних ресурсів, підпорядкований Держкомзему України. Він виконує офіційне керівництво, забезпечує проведення земельної реформи, раціональне використання і охорону земельного фонду області.

Структура обласного відділу земельних ресурсів включає керівництво і такі відділи: земельних відносин та землеустрою, державного земельного кадастру та моніторингу земель, державного контролю за виконанням і охороною земель та державної землевпорядної експертизи, міських земель міста Ужгорода, бухгалтерського обліку та загальний відділ.

Слід зазначити, що така структура враховує специфіку земельних ресурсів Закарпаття та їх використання, зокрема ту обставину, що регіон поступається за площею землекористування іншим адміністративним областям і має меншу чисельність управлінського штату.

На рівні адміністративних районів області державне управління земельними ресурсами здійснюють районні відділи, які є місцевими державними органами, що підпорядковані обласному управлінню земельних ресурсів.

Основні завдання відділу в межах району полягають у наступному:

- забезпеченні проведення земельної реформи, спрямованої на роздержавлення, приватизацію земель, переданих у колективну власність, створення умов для рівноправного розвитку різних форм власності на землю;
- здійсненні державного контролю за використанням і охороною земельних ресурсів;
- веденні державного земельного кадастру, моніторингу земель, а також проведенні землеустрою;
- реалізації державних, розроблених та впровадженні в практику господарювання регіональних програм раціонального використання і охорони земель, відновленню родючості ґрунтів, поліпшенню стану навколишнього природного середовища в цілому.

Функції районних відділів в основному аналогічні обласному рівню, за винятком того, що компетенція перших поширюється тільки на території підвідомчих районів. У кількісному відношенні штаб управління в районах невеликий і складається з начальника, його заступника та кількох спеціалістів.

На території міст обласного та районного підпорядкування управління земельними ресурсами здійснюють відповідні відділи, які підпорядковані обласному управлінню або районному відділу земельних ресурсів.

У селищних радах функцію управління земельними ресурсами на підвідомчій їм території виконує сільський землевпорядник. У своїй роботі він підпорядкований районному відділу земельних ресурсів, на території якого розташована селищна рада.

Слід зазначити, що крім органів системи Держкомзему, функцію управління в частині використання відповідних категорій земель здійснюють:

- лісів – обласне управління лісового господарства та підвідомчі йому органи;
- сільськогосподарських угідь – обласне та районне управління сільського господарства і продовольства, сільськогосподарські підприємства колективної та індивідуальної форм власності;

- земель населених пунктів – відповідні структури представницької та виконавчої влади, а в селах – селищний голова;
- природоохоронних територій – обласне управління екологічної безпеки та керівництво відповідних природоохоронних установ.

Важливе значення для підвищення ефективності використання земельних ресурсів має вирішення організаційних проблем аграрного землекористування в умовах проведення земельної реформи. Хоча зміни в розподілі земель за формами власності відбуваються, проте в приватній власності перебуває ще незначна частка земельного фонду області.

За станом на 01.07.2000 свої земельні ділянки приватизували 96% громадян, що мають на це право, загальною площею 115,9 тис. га. Реформовано 658 із 665 колективних сільськогосподарських підприємств (КСП), створено 100 кооперативних, 27 фермерських та 235 орендних господарств. При цьому із складу господарств вийшли 17 873 громадяни, з них 16 592 особи ведуть приватні господарства. Зареєстровано 702 нових агроформування. Близько 85 тисяч власників паїв уклали з господарствами, в яких вони їх отримали, договори оренди землі.

Проте для ефективного розвитку нових організаційних форм вирішальне значення має їх фінансове забезпечення та налагодження сервісної системи з комплексного обслуговування потреб.

Таким чином, ефективність використання земельних ресурсів Закарпатської області значною мірою залежить від раціональної територіальної організації землекористування, врахування в кожному конкретному випадку специфіки економічних, соціальних та природних умов. Особливо велике значення такий підхід має для гірських районів.

Дієвість та ефективність управління земельними ресурсами, рівень їх відтворення суттєво залежить також від досконалості правової бази, що регулює земельні відносини в державі загалом та враховує їх специфіку в окремих регіонах, а також від контролю з боку державних, самоврядних, політичних і громадських органів та організацій за його додержанням.

Література

1. Земельні відносини в Україні: Законодавчі акти та нормативні документи / Держкомзем України. – К.: Урожай, 1998. – С. 83 – 96.
2. Оцінка земельно-ресурсного потенціалу України і проблеми забезпечення його ефективного використання / Дорогунцов С. І., Новоторов О. С., Ніколасенко Т. С. – К.: НАН України, РВПС України. – 1999. – 82 с.
3. Покровський С. Г. Методология географического обоснования трансформаций землепользования: Автореф. дис. ... докт. геогр. наук. – М., 1997. – 50 с.
4. Стойко С., Гадач Е., Шимон Т., Михалик С. Заповідні екосистеми Карпат. – Львів: Світ, 1991. – 248 с.
5. Тьорло В. В. Удосконалення землекористування Закарпатської області – важлива передумова сталого розвитку гірських територій // Маг міжнар. наук.-прак. конференції – Рахів. 1998. – С. 125-128.
6. Volochuk I. Parks of XXI centuries // *Zelene Karpaty* – 1995 – № 3 – 4 – Р 17-